

Úvahy o cirkevných dejinách a o výskumných pracoviskách

Csaba Fazekas

Bol som poctený organizátormi slovensko – maďarskej konferencie historikov, ktorí ma oslovili, aby som na konferencii vystúpil. No až keď som začal uvažovať nad témou svojej prednášky, uvedomil som si, pred akú ťažkú, takmer až nerealizovateľnú úlohu ma postavili. Mám trochu aj pocit *déjà vu*, veď presne pred desiatimi rokmi sme v Miskolci organizovali Stretnutie mladých cirkevných historikov a s podobnou prosbou som sa obrátil na Dr. Katalin Péter a Dr. Jenő Gergelya, ktorí sa vtedy takisto odvolávali na chúlitosť úlohy. Teraz chápem ťarchu výzvy, pred ktorou stáli moji obľúbení profesori.

Keby som mal v prednáške uviesť alebo vymenovať výskumy cirkevných dejín, ktoré na prelome tisícročí prebiehajú v Maďarsku, nielenže by som podrobil poslucháčov skúške trepezlivosti, ale v podstate by to bolo ani nebolo možné. Konkrétne mená a inštitúcie, čo spomeniem v tomto texte, poslúžia len ako príklad, ilustrácia niektorých oblastí problémov, ktoré pokladám za dôležité, teda – ako sa vraví – vzdávam sa nároku na úplnosť. Teda to, čo uvediem, nevnímajte ako čiastočný súhrn. Je to skôr len obraz, dojem, hypotéza o situácii v tejto dôležitej historicko-vednej disciplíne, nevyhnutne sformulovaná cez prizmu subjektívneho pohľadu.

*

Ak by som mal siahnuť po vodiacej niti, namiesto mnohých metodicky dôkladných cirkevno-historických príručiek, štúdií či esejí by som sa tentoraz najradšej odvolal na názov letáka, ktorého tón je azda trochu jedovatý. Jeden z najnetolerantnejších maďarských protestantských cirkevných historikov Jenő Zoványi v roku 1943 publikoval polemické diskusné články pod názvom „Akademickí, odborní a diletantskí cirkevní historici“. Odhliadnuc od Zoványiho ostrého tónu plného osobných invektív, ktorý takto pôsobí dokonca aj v zrkadle súčasného verejného života, s istými jemnými korekciami akceptujeme jeho rozdelenie, podľa ktorého tábor tých, čo sa snažia vedecky spracovať, resp. publikovať o minulosti cirkvi, môžeme rozdeliť zhruba na tri skupiny: na akademikov, na ľudí z brandže a (vyhnime sa pejoratívnemu označeniu „diletant“) na amatérov. Pod poslednými mám na mysli tých, ktorí sa venujú cirkevným dejinám – a neraz dosiahli aj pozoruhodné výsledky – nie vďaka väzbe na nejakú inštitúciu, výskumný program či vďaka svojmu historickému vzdelaniu, ale vďaka individuálnemu záujmu. Je medzi nimi mnoho lokálpatriotov, ktorých od miestnych dejín odlákali cirkevné dejiny, farárov na dôchodku, cirkevných osobností, ktorí svoju tvorivú energiu vkladajú do spoznania minulosti cirkvi, ktorej ako duchovní slúžili. Do druhej skupiny, medzi „ľuďmi z brandže“, by som zaradil tých, čo sú v porovnaní s predchádzajúcimi vzdelanejší v histórii, majú za sebou výskumnú prax a túto dráhu si vedome vyberajú zväčša v mladšom veku. Cirkevnými historikmi sa stávajú vďaka angažovanosti za svoju cirkev a náboženstvo, no motivuje ich najmä duchovné

stotožnenie sa s ňou. Najčastejšie sú kronikármi niektorej historickej problematiky vlastnej cirkvi, v ich prácach je často citel'ná pochopiteľná zaujatosť, keďže svoju disciplínu nevyhnutne pokladajú za súčasť tých dejín spásy, aké sami pokladajú za správne, alebo ju prinajmenšom vnímajú ako s nimi súvisiacu disciplínu. Aj označenie skupiny „akademikov“ je zavádzajúce, lebo do nej nepatria v prvom rade zamestnanci top-inštitúcie, ktorá je považovaná za baštu vedy, ale tí, ktorí sa ako vzdelaní „svetskí ľudia“ venujú vybranej vedeckej oblasti. K cirkevným dejinám – na rozdiel od predchádzajúcich skupín – neprístupujú z hľadiska cirkvi, ale dostávajú sa k nim od všeobecnej historickej vedy, a cirkvi vnímajú ako inštitúcie s určujúcim vplyvom na verejný život a vierovyznanie ako spoločenský jav.

Toto rozdelenie je nesporné svojvoľné a vieme, že často sa jednotlivé skupiny môžu prelínať. Ak sa však pokúsime rozdeliť historikov, zistíme, že od zmeny režimu v rokoch 1989 – 1990 došlo k významnému a potešujúcemu preskupeniu; dnes sú už tieto tri tábory približne rovnako veľké, alebo aspoň majú rovnaký význam. V období štátneho socializmu to tak nebolo, pretože len málo „akademikov“ sa venovalo cirkevným dejinám, „ľudia z brandže“ mali oveľa menej možností publikovať, resp. mali za sebou menšiu inštitucionálnu bázu a cirkevným dejinám sa často dalo venovať len na amatérskej úrovni. Výnimkou boli, prirodzene, dielne, univerzitné katedry, vydavateľstvá, ktoré pracovali v emigrácii na Západe. Dnes môžeme konštatovať nielen to, že sa vytvorila zdravá rovnováha, ale aj to, že sa zvýšil počet cirkevných historikov, ich vážnosť v rámci historiografie, ako aj ich inštitucionálna výskumná báza a možnosti publikovať výsledky výskumov narástla.

Zjednodušené povedané, nie sme na tom zle, a vcelku sa nám podarilo prekonať mnoho handicapov z obdobia rokov 1945 – 1990. Je nesporné, že na začiatku deväťdesiatych rokov záujem vzrástol, o cirkevné dejiny začala prejavovať väčší záujem nielen odborná, ale aj široká verejnosť, a na prelome tisícročí sa vytvorila istá rovnováha. Pod prekonaním handicapov nemám na mysli len to, že sa vytratili ideologicko-politické tlaky a obmedzenia súvisiace s cirkevnými dejinami. (Nanajvýš ich miestami nahradili nové, avšak v kultúrnej politike demokratického štátu sú oveľa menej závažné.) Chcel by som skôr zdôrazniť inú súvislosť. Druhá polovica 20. storočia je vo všeobecnosti v historiografii obdobím vyčlenenia historicko-vedných disciplín, ich metodologickej cizelácie; spomeňme, napríklad, proces osamostatnenia sa, obrodu histórie spoločnosti, ekonomickej histórie alebo regionálnych dejín. Cirkevné dejiny sa práve v týchto rokoch mali v porovnaní s prvou polovicou 20. storočia čoraz markantnejšie oddeľovať od cirkvi, od religiozity. Tento proces však u nás – ako vieme – neprebehol, nemohol prebehnúť, hoci v Maďarsku sa už predsa len začal uvoľňovať začiatkom osemdesiatych rokov; nie každú hodnotnú monografiu či pramenný rukopis vytiahla zo zásuvky zmena režimu, keďže vychádzali aj pred ňou. V uplynulých sedemdesiatich rokoch sa už dalo opierať o tento predchádzajúci proces a zintenzívňovať ho. A ešte jeden dôležitý aspekt. V polovici deväťdesiatych rokov sa objavila nová generácia cirkevných historikov, ktorá do výskumu vstúpila až po zmene režimu, teda nezažila väčšinu tlakov a vžitých pohľadov na predchádzajúce obdobie. No oživenie našej disciplíny priniesla aj technická modernizácia; nová generácia už od počiatku s prirodzeným vedeckým inštinktom siahla po elektronických databázach, používa internet (rovnako na výskum, ako aj na publikovanie a nadväzovanie odborných kontaktov), využíva jeho prednosti a zápasí s jeho nevýhodami.

Pokúsme sa najprv zistiť stav inštitucionálnej bázy cirkevnej histórie. Spomeniem dva aspekty. Jednak v „oficiálnych“ výskumných ústavoch, najmä v Historickom ústave Maďarskej akadémie vied, dobre fungujú pracovné skupiny pre výskum dejín cirkvi a náboženstiev, jednak výskum cirkevných dejín – v závislosti od personálnych predpokladov –

prebieha aj v iných akademických inštitúciách, takéto odborné komisie dokonca vznikli aj v regionálnych akademických výboroch (napríklad v Akademickom výbore v Miskolci). Sľubné výskumy prebiehajú aj vo verejných zbierkach, archívoch a múzeách, ktoré sú organizátormi početných hodnotných konferencií a publikácií, ako aj v iných organizáciách mimo akademickej sféry, napríklad v Inštitúte '56, v Inštitúte politickej histórie, ale aj v Inštitúte 20. storočia. Predsa však mám pocit, že dnes sú v Maďarsku popri výskumných ústavoch, resp. verejných zbierkach najdôležitejšími základňami výskumu cirkevných dejín vysokoškolské pracoviská, hlavne katedry histórie a doktorandské štúdium. (Už aj preto, lebo tí, čo pracujú vo výskumnom ústave, sú vo všeobecnosti úzko prepojení na niektorú vysokú školu.) Nejde len o to, že univerzity a katedry zohrávajú výlučnú úlohu pri výchove vedeckého dorastu, ale sú aj centrom, alebo prinajmenšom účastníkom odborných podujatí. Môžeme, napríklad, spomenúť doktorandské vzdelávanie budapeštianskej ELTE (s množstvom konferencií a publikácií), takmer všetky katedry maďarskej alebo všeobecnej histórie, Katolícku univerzitu Pétera Pázmánya a katedry Reformovanej univerzity Gáspára Károliho (spomeniem, napríklad, jej cyklus konferencií o histórii reholí atď.). Kvalitné podujatia o cirkevných dejinách sa konajú aj na regionálnych univerzitách (v Pécsi, Szegede, Debrecene), resp. všade nájdeme pedagóga venujúceho sa tejto tematike, väčšinou ide o profesora cirkevných dejín, ktorý je tvorcom školy a dielne, čo dokazujú aj kurzy zaradené do učebných plánov historického odboru. Na bohosloveckých vysokých školách prirodzene vznikli a väčšinou úspešne pracujú katedry cirkevných dejín. Okrem univerzitnej, resp. „oficiálnej“ inštitucionálnej bázy chcem vyzdvihnúť pracovné skupiny, dielne, ktoré vznikajú zdola vďaka spolupráci odborníkov, a často ani nemajú formálny štatút. Ich podujatia sami osebe, resp. ako most medzi inštitúciami, napomáhajú a obohacujú výskum cirkevných dejín. Spomeňme napríklad Pracovnú skupinu maďarskej encyklopédie cirkevných dejín (METEM), ktorá vznikla v roku 1989, vlastné iniciatívy cirkvi (v katolíckej cirkvi je to napríklad Centrum svätého Adalberta, Dielňa cirkevných dejín Györgya Praya, Nadácia Ódóna Lénárda, v reformovanej cirkvi zasa Odborné kurzy cirkevných dejín na Doktorandskom kolégiu, no podobné zoskupenia vznikli aj v evanjelickej cirkvi atď.), alebo také sľubné a efektívne zoskupenia ako je Spolok maďarských cirkevných archivárov či Pracovná skupina pre výskum malých cirkví a pod. Ďalej vyzdvihnem zahraničné maďarské inštitúcie, ktoré sa zapájajú do výskumu cirkevných dejín a venujú sa im s veľkou vážnosťou, dôležitú úlohu tamojších katedier, verejných zbierok a význam udržiavania kontaktov s bádateľmi z Maďarska.

Môžeme si, prirodzene, položiť otázku, či je to takto v poriadku, či je inštitucionálna báza cirkevných dejín v Maďarsku vyhovujúca. Podľa môjho názoru nijaký veľký problém nevznikne, kým všetky tieto inštitúcie budú medzi sebou udržiavať odborné kontakty a nepracovať izolovane. Zároveň si však myslím, že „odbor“ by potreboval najmenej jeden výskumný ústav cirkevných dejín, ktorý by nebol naviazaný na niektorú z cirkví (alebo by sa nevenoval čiastkovej oblasti); po príklade môžeme zájsť, napríklad, do Nemecka.

S inštitucionálnou bázou súvisia aj publikačné možnosti. Počet štúdií o cirkevných dejinách, publikácií prameňov a kníh je potešujúco vysoký, väčšina renomovaných, resp. aj menej známych vydavateľstiev sa s radosťou podujíma publikovať výsledky výskumov. (Spomeniem aspoň takto profilovanú edíciu *Dissertationes METEM-u*.) V Maďarsku vychádzajú dva takto profilované časopisy *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* a *Egyháztörténeti Szemle*, no takmer všetky cirkevné, resp. historické časopisy uverejňujú aj štúdie o cirkevných dejinách, a to od periodika *Vigilia* cez *Pannonhalmi Szemle*, *Confessio*, *Századok*, *Valóság* až po *Történelmi Szemle*. To, že odbor „žije“, dokazujú už spomínané pravidelné konferencie.

Iste, poznám aj nedostatky. Popri mnohých podujatiach, publikáciách atď. je azda menej odborných diskurzov, diskusných fór; to sa týka prednášok na konferenciách ako aj kritických rubriík odborných časopisov.

Dokážeme vymedziť v domácej cirkevnej histórii markantné smery či preferované obdobia? Na zodpovedanie tejto otázky je však potrebné také náročné vymedzenie našej disciplíny, ktoré prekračuje rámce tohto referátu. Je totiž nesporné, že približne od obdobia reformácie možno výskum cirkevných dejín lepšie vyčleniť, veď každý historik stredoveku, nech siahne po hociktorom spoločenskom alebo politicko-historickom aspekte, sa nevyhnutne dotkne aj cirkevných dejín. Všeobecne sa rozšírila aj paleta nových, resp. súčasných cirkevných dejín. Okrem úzko chápaných dejín náboženstva je čoraz markantnejší výskum spoločenskej histórie cirkví, úlohy cirkví vo verejnom živote (dejiny cirkevnej politiky), vzťahu medzi cirkvami a národnosťami, vzrástol počet analýz zameraných na náboženskú etnografiu, spoločenskú úlohu náboženstva. Dva aspekty, charakteristické nejasnými kontúrami: vynárajú sa kontúry tradičných (úzko chápaných) cirkevných dejín, resp. metodický smer, ktorý cirkvi interpretuje v súvislosti s nejakou historicko-vedeckou styčnou oblasťou.

Máme však zároveň aj podlžnosti, možno sme čosi aj zameškali; v prvom rade mám na mysli výskum obdobia 1945 – 1990. Domnievam sa, že do roku 1990 je naša minulosť (v rámci nej aj minulosť cirkví) v každom prípade už históriou, teda je to obdobie, ktoré možno opísať prostriedkami historickej vedy, avšak napriek jej blízkosti a „citlivosti“ jednotlivých tém je odkrytá menej než je opodstatnené. Naše metodické diskurzy ešte nie sú tam, kde by mali byť, hoci v uplynulých rokoch sme sa aj na tomto poli obohatili o veľa užitočných štúdií. Aj odborný záujem neraz uviazne pri dimenzii „prenasledovanie verzus kolaborácia“, nehovoriac o opatrnom obchádzaní otázok, ktoré vzbudzujú širší záujem, ako je napríklad spolupráca s tajnou službou. Cirkevné dejiny druhej polovice 20. storočia však nie sú zaujímavé len kvôli štruktúre vzťahov medzi komunistickou štátnou mocou a cirkvami, ale aj kvôli zmene spoločenskej úlohy náboženstva, vzniku nových náboženských javov či problematike cirkvi a modernizácie a pod. K všeobecných historickým procesom 20. storočia sme ešte nedokázali adekvátne priradiť aj cirkevné dejiny, čo bude azda najväčšou výzvou nasledujúcich rokov.

*

Na záver by som opäť pripomenul kategórie Jenő Zoványiho a vyzval by som nás na opatrnosť. Po období socializmu, ktorý budeme mať za sebou pomaly už aj z historického hľadiska, je veľmi dôležité, aby sme na výzvy cirkevných dejín odpovedali s metodickou dôkladnosťou a úctou. O tom, či sme skutočne akademici, „ľudia z brandže“, totiž rozhodne až budúcnosť, a nech nás Boh ochraňuje pred tým, aby sme v očiach našich potomkov pôsobili ako diletanti.

Poznámky

- Štúdie citované v úvode: PÉTER, Katalin: Köszöntő. (Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVI–XVII. századi Magyarországgal kapcsolatban.) In: *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Red.: FAZEKAS, Csaba. Miskolc, 1999, s. 7 – 12.
- GERGELY, Jenő: Köszöntő. (Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVIII–XX. századi Magyarországgal kapcsolatban.) In: *Tamže*, s. 57 – 62. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu>] Prehľad, ktorý načrtli Katalin Péter a Jenő Gergely, môžeme aj dnes pokladať za platný.
- Spomedzi štúdií, ktoré sa venujú aktuálnej situácii a majú širší rozľah, ešte uvedieme: JAKAB, Attila: *Az egyháztörténet a teológia és a történetírás metszéspontjában*. In: *Korunk*, 2006, č. 12, s. 23 – 28. [Online: <http://www.korunk.org>]
- Názov ďalšej publikácie, na ktorú sa odvolávam: ZOVÁNYI, Jenő: *Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók*. Budapest, 1943.